

man förbjuda bönderna att avverka egna träd, fast efterlevnaden varierade. Under 1700-talet utfärdades rekommendationer från statligt håll att medvetet välja skiftesverk framför timrade konstruktioner för att spara virke. I riktigt trängda lägen har man ibland tvingats övergå till hus av sten.

Skiftesverk har kunnat anpassas till ståtliga bostadshus och lador liksom till kojor och fiskebodas. Under 1800-talet finns exempel i skolade arkitekters mönsterritningar men i övrigt är detta folkligt byggande. Det gällde att få tak över huvudet för sig, sina djur och förråd. Tekniken förbättrades efterhand mot mera rationella och hållbara lösningar. Genom studiet av detaljer och den arbetsgång vid uppförandet av t.ex. en lada som förf. beskriver kommer läsaren arbetet nära. Alla dessa ansträngningar. Förståelsen för bebyggelsen ökar, och husen blir inte bara vackra inslag i landskapet.

Att Gunnar Henrikssons bok är resultatet av ett länge omhuldat projekt förstår läsaren. Tålmodigt utredande, sammanställningar, reflekterande kring en mängd egna observationer. De historiska avsnitten som knutits till respektive landskap ger god bakgrund för byggnadsstudierna. Vi får också en uppfattning om vad som finns bevarat, på hembygdsgrändar eller på de ursprungliga platserna. Arbetet faller in i det ökade intresset för äldre byggnadsteknik på senare år, ett intresse som inte bara vill dokumentera och förklara utan också sneglar på vilka slutsatser vi kan dra inför våra egna byggnadsuppgifter.

Jan C. Molander, Stockholm

Christenson, Per: *Trädgårdsväxternas historia*. ICA Bokförlag, Västerås 1997. 144 s., ill. ISBN 91-534-1746-1.

I den till synes allt stridare strömmen av trädgårdsböcker som givits ut under de senaste åren, som en följd av att "trädgårdsintresset" i vidaste bemärkelse bara verkar att öka i landet, finns det vissa titlar som skiljer ut sig och lockar på ett alldeles särskilt sätt. *Trädgårdsväxternas historia* var för mig en sådan bok. Dels utgör ämnet "kulturväxternas introduktionshistoria" en av huvudinriktningarna i min trädgårdshistoriska forskning, dels är de publicerade moderna svenska arbetena om just kulturväxternas historia mycket få i jämförelse med andra aspekter på trädgårdsväxterna och på ämnet trädgårdshistoria.

Per Christensons hållning till sitt ämne är lustfylld,

nyfiken men också ödmjuk och insiktsfull. Detta framkommer inte minst i ett par meningar i epilogen. "Det viktiga är att engagera sig, att skaffa sig ett personligt förhållande till sin trädgård och till sina växter", "Växter är ... beroende av att trädgårdsmästaren är lyhörd, för att de skall överleva". Visst är det så, "trädgård" är i första hand ingen boklig företeelse utan både allvarligt lärande och lustfyllt njutande liv. Denna insikt och hållning är grundläggande för mig och jag delar den med förf., och jag är glad för att han så oförlommerat vågar göra sig till språkrör för kärleken till växterna och till trädgården. Bokens avslutande mening: "Så lyssna på dina vänner, då kommer de att blomma för dig", må låta patetisk, men rymmer likafullt hemligheten att om man inte blir liten inför skapelsens under och möter blommorna med barnets oförställda förundran, så går lätt både glädjen och meningen med liv och trädgårdsarbete värdshus förbi.

Jag är väl medveten om att det goda sällan behöver vara det bästas fiende och att boken *Trädgårdsväxternas historia* har många kvaliteter och fyller en lucka i modern populärvetenskaplig trädgårdslitteratur. Likväl väcker boken många frågor, föranleder åtskilliga kommentarer och leder till en generell undran om förlagens ansvar för sina fackböcker.

Det säger sig självt, att en bok, som skall presentera ett flertusenårigt historiskt förlopp över stora delar av världen med flera tiotusentals aktörer i form av introducerade växter, måste begränsas för en bred allmänhet. Urvalet måste göras mycket snävt. I *Trädgårdsväxternas historia* presenteras ett drygt 60-tal taxa (släkten, arter, sorter) under egna kapitelrubriker. Ytterligare några tillkommer i respektive kapitel. Antalet skulle vara fullt tillräckligt för en bred exposé över introduktionsströmmar, ursprungsländer och representativa arter. I boken motiveras dock inte urvalet närmare på något sätt. Våra viktigare trädgårdsväxter blandas här med anonymiteter eller både historiskt och estetiskt/praktiskt perifera arter på likvärdigt utrymme. En handfull träd och buskar finns medtagna medan den svenska trädgårdshistoriens alla kategorier viktigaste träd och buskar inte ens omnämns.

Med urvalsfrågan aktualiseras också hela bokens uppläggning. Generaliseringar och sammanfattningar på någon hel- eller halvsida, sådant som inom det trädgårdshistoriska området i sig genererat åtskillig forskarmöda, blandas med detaljer på motsvarande utrymme av högst tillfällig karaktär. Tryfferingarna av växtbeskrivningarna med olika mytologiska bak- och

förklaringsgrunder är förvisso helt relevanta, men då de blivit så många och så omfattande utan att de i övrigt satts in i ett övergripande sammanhang (de flesta namnen är helt obekanta för flertalet läsare vågar jag påstå) blir intrycket snarare än mer splittrat. Det är sannerligen inte lätt att blanda mytologi, historia, växtnomenklatur och morfologi samt odlingsanvisningar för en art och presentera detta kortfattat. – Det verkar ofta som om den information som förf. stött på under arbetets gång ganska obearbetad förts vidare i de egna texterna. Kapiteltexterna blir förvisso lovvärda dörrar in till större hemlighetsfulla historiska rum och förf. blir ett ivrigt och fascinerande språkrör för hela Västerlandets och Orientens kulturhistoria med de enskilda växterna som katalysatorer, men den egna bearbetningen av de påträffade uppgifterna till ett eget samlat helt saknas. Exempel på det senare är alla de personer som nämns och skyntar i texterna och som i de flesta fall är fullständigt okända för den allmänhet boken i första hand riktar sig till. Ibland nämns personerna enbart med efternamn, ibland med initialer och ibland med hela namn. Förfaringsstillet antyder att det skrivsätt som den använda källan använt direkt förts vidare i boken. Osäkerheten om bokens tillförlitlighet och den egna närvaron i materialet accentueras också på detaljnivå av det stora antal sakfel, möjligen tryckfel, som drabbat främst egennamnen. En enkel fack-korrekturläsning hade eliminerat dessa fel direkt. Allvarligare är sakfelen rörande de presenterade växterna i bild. Trädgårdsnejlikan (*Dianthus caryophyllus*) är snarast en sommarnejlika (*D. chinensis*) (s. 46) och morgonstjärnan (*Ornithogalum umbellatum*) är en aftonstjärna (*O. nutans*) (s. 125).

I en recension/presentation av det här slaget är det givetvis, liksom för förf., ogörligt att dyka ner i alla enskildheter, men då boken handlar om enskilda växter, blir det naturligt att intresset riktas mot angivna uppgifter. Beträffande kirsksålen (*Aegopodium podagraria*) är det en allmän spridd missuppfattning att den introducerades genom klosterväsendets försorg. Så kan möjligtvis ha skett, men för Skandinavien föreligger det arkeologiska belägg för dess förekomst redan under den förromerska järnåldern (500 f. Kr.–0), genom den romerska järnåldern och under vikingatiden. Arten kan således ha funnits i landet 1 500 år tidigare än vad som framhålls i boken. Beträffade hyacinten (*Hyacinthus orientalis*) nämner förf. att arten omtalas i Sverige i början på 1700-talet. Arten är både omtalad, beskriven och odlad 100 år tidigare i Skandinavien. Hyacinter var

t.ex. en de stora grupper av exklusiviteter som Olof Rudbeck d.ä. fascinerad odlade i den botaniska trädgården i Uppsala från 1666. Samma sak gäller snödroppen (*Galanthus nivalis*). Den både omtalas 100 år tidigare och odlades sedan mitten av 1600-talet.

Den vetenskapliga nomenklaturen är i alla sammanhang där det talas eller skrivs om växter en sak för sig. Den är ett ständigt tvisteämne inte minst mellan botaniker av facket och trädgårdsfolk. En speciell komplikation i ett sammanhang som detta, är hur den prelinneanska nomenklaturen skall hanteras och tolkas. Namnfrågan framstår kanske i förstone inte som något större problem i den föreliggande boken, men efterhand framgår det att förf. faktiskt har svårigheter med att verkligen precisera vilken växt han menar. Vilken växt menas egentligen med jättevallmo (*Papaver orientale*) (s. 19) – jättevallmo (*P. pseudoorientale*), orientvallmo (*P. orientale*) eller mörk jättevallmo (*P. bracteatum*)? Vilken växt menas med näckrosen (*Nymphaea odorata*)? Denna anges ha växt i Orientens bassänger. Men *N. odorata* är en amerikansk näckros som sent introducerades i Europa! Växtnomenklatur är förvisso en grannliga uppgift, men då det inte finns någon likare för nomenklatur (t.ex. Hylander 1977, van de Laar 1986, Zander 1995, Lorentzon 1996) angiven i boken blir också namnanvändningen ett stort problem.

Problemen med oklara eller felaktiga sakuppgifter i *Trädgårdsväxternas historia* uppfattar jag till stor del kan hänföras till den litteratur och till de källor förf. använt. Det är självfallet inget vetenskapligt arbete som skall granskas, men det väcker ändå betänksamhet när inget av de namn på forskare som gjort betydande insatser i ämnet under det senaste århundrandet och dessutom publicerat sig rikt, finns nämnda och upptagna i litteraturförteckningen. Magnus Bernhard Swederus kring sekelskiftet, professorn Thore Magnus Fries under första hälften av 1900-talet, förre professorn i havebrugsbotanik vid Landbohøjskolen i Köpenhamn, Johan Lange, som vikt hela sitt liv åt kulturväxternas och deras introduktionshistoria och slutligen lärdomsgiganten i England, John Harvey. Det är snarast en bedrift att kunna skriva en bok i ämnet och lyckas undvika personligheter som dessa och deras verk.

Avslutande kommentarer om *Trädgårdsväxternas historia* rör språket. Att hävda att, i samband med Columbus "upptäckt" av Amerika 1492, "det i allmänhet är Mammon som styr människornas handlingar, oberoende av vilken religion de säger sig tillhöra" (s. 56) framstår för mig som obetänksam och i samman-

hanget irrelevant. Vad vet förf. om det? ”Mammon” tillhör också den kristna begreppssfären. Några sidor innan får vi veta att trots att nödbröd på malen näckrosrot använts i landet så har invånarantalet ökat. Vilken koppling mellan dessa företeelser föreligger överhuvudtaget? I presentationen om den mellanamerikanska tobaken framhåller förf. att den var ”En barbarisk tradition som blev mycket omtyckt i resten av världen”. Nog kan vi ogilla rökningen och vi känner väl dess hälsorisker, men knappast kan vi med modernt språkbruk beteckna den som ”en barbarisk tradition”. Om bukethortensian (*Hydrangea macrophylla*) berättas att den ”år 1789 blev döpt av den berömda naturforskaren B. de Monet de Lamarck till *Hortensia opuloides*”. Ingen växt, lika lite som något fartyg, döps, den ges ett namn. Dopet är och förblir ett kristet sakrament och gäller oss människor.

Sammanfattningsvis vill jag, det senast skrivna till trots, ge en eloge till Per Christenson för hans insats. Han har gjort en pionjärinsats i upptäckten av vilken spännande historia trädgårdsväxternas introduktioner har utgjort, vilken rik kulturförståelse ett studium av dessa ger och samtidigt hur lite utforskat ämnet är, och genom sin lust och vilja att dela med sig av sitt intresse och sin information på ett populärt sätt till en bredare allmänhet. Jag hoppas därför att ämnet får många intresserade och flera skrivande efterföljare.

Avancerade fackböcker kräver fackredaktörer. Ämnet kulturväxternas historia är mycket specialiserat. Manuskriptet borde ha tillställts ett par olika personer inom skilda discipliner för fackgranskning. En nödvändig språkbehandling och korrekturläsning skulle ytterligare slipat bort många av bokens oegentligheter. Det är snarast en förolämpning från förlagets sida mot den bildade och trädgårdsälskande allmänheten, att inte tillmätta det interdisciplinära ämnet *Trädgårdsväxternas historia* så stort värde att resurser av ett helt annat slag satsats på framställningen och produkten.

Kjell Lundquist, Alnarp

Eva Vikström: *Bruksandan och modernismen. Brukssamhälle och folkhemsbygge i Bergslagen 1935–1975*. Nordiska museets förlag, Stockholm 1998. 276 s., ill. ISBN 91-7108-427-4.

Den industriella välfärdsstaten var förankrad i myten om det oavbrutna framsteget och formades genom

förvandling av städer, industriregioner och landsbygd. Modernismens arkitektur blev expansionens arkitektur. Men folkhemmet hade många hörn, både Storstockholm, Göteborg, Trollhättan, Sandviken, Storvik och Söderfors.

Eva Vikström beskriver Bergslagens industrier som sådana hörn av Folkhemssverige i boken *Bruksandan och Modernismen*. Studien har bedrivits inom projektet ”Industriorten i 1900-talets Sverige – arkitektonisk och social miljö 1920–60” vid Institutionen för konstvetenskap vid Umeå universitet.

Brukssamhället förknippar vi gärna med bruksgator och vallonsmedjor från den förindustriella epoken eller med de röda arbetarlängorna och bessemerverken från industrialismens tid. Om dessa har det redan skrivits en hel del och de ingår sedan länge i det nationella kulturarvet.

Dagens bruksorter domineras av bebyggelse tillkommen under tiden 1940–70, dvs. när industrisamhället kulminerade. Under denna epok expanderade järnbruksindustrin och bruksorterna utvecklades till tätorter. Då var bergslagsbruken inte längre bara bruksgatan med röda kaserner. Då bodde arbetare och tjänstemän i HSB-lägenheter eller i egen villa, männen arbetade i järnverket, barnen gick i centralskolan och husmödrarna handlade i konsumaffären. Ortens existens vilade fortfarande på en stor industri men samhället styrdes från det nya kommunalhuset. Bruksandan, bandet mellan företag och samhälle fanns kvar men hade i hög grad förändrats sedan brukspatronernas dagar.

Det är denna epok, med ett väldigt byggnadsbestånd och genomgripande förändringar av bruksmiljön som Vikström studerat med avseende på arkitektur och samhällsplanering, både översiktligt och med exempel från bl.a. Hagfors, Degerfors, Grängesberg och Oxelösund. Hon fokuserar i första hand på bostäder och offentlig miljö medan industribyggnader och arbetsplatser får mindre utrymme.

Att läsa Vikströms bok är som att företa en historisk resa i folkhemmet. Här beskrivs industrins bostadspolitik från bruksplanering till offentlig samhällsplanering. Viktiga hållplatser är industriförbundet, egna hemsrörelsen och ”standardhusen”. 1944 års bostadsutredning, industrins bostadsförmedling, Bo-Kommittén och Elementus i Mockfjärd. Vi möter också t.ex. arkitekten John Åkerlund vars skrift *Arbetarbostäder vid industriella verk*, som utgavs av Industriförbundet 1917, fick stor betydelse. Åkerlund anknöt till en tradition av reformsinnade arkitekter, som arbetade åt indu-